

KHADOU - 4

Nagaland Heritage Studies

TENYIDIE

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

KHADOU - 4

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

NAGALAND HERITAGE STUDIES | KHADOU 4 - TENYIDIE

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition 2023

Illustrators: Arien, Vikhor Tapa, Ruokuoselhou Miachieo

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

Kenei Dieyie

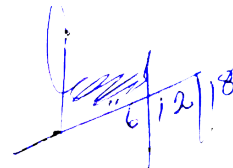
Nagamia teicie kekra leshümhasi jü di lhou kevor dze sü mechü si. Americamia dieliekevi liethoko teicie krie kerethepfü doki Nagamia kijü nu vor. Uko Britishmia kekua rüzhüpfü di vor zo derei leshümhasi mu dieliekeviu se Nagamia kijü nu leishü. Uko mhatho keviko lielie di Nagamia rei mhasi kepfhütsa thehie chü zo vor thie kelhou teiu tso. Rüna pete nu leshüki pesielie mu u nuonuo kemele khe thie we u kitiekinu nu lhou di leshümhasi sedeko silieliete.

Sirei teicie kekra khenumia dieu nunu leshümhasi phrü tuo moketa la u krü u pfutsanuoko zhovi mu mhasi kekra pejüwazhie. Sirei menuothorta kemonu Nagaland sorkari-e leshükephrümia bu u krü kelhouzho keviko silie di se perhei lalie kevi mharhü chülie di State Council of Educational Research and Training (SCERT) bu puo zha chü kephrüdako kese keba la u nei pekrei bawe. Kephrüca 'Nagamia Zhoue Dzephrüko' (Naga Heritage Studies) icüu chielie di kephrüda khadou 8-1 ketso se Alternative English üdi se kevor-u valiwaketuo pepikelie ze kephrü kekrekrekicüko chiepie siekelhoumia dzevi medo kebako la Kepenuopfü thezie kekralie kelho chü bawe.

Tenyidie nu kephrü meza kevo ki u nuonuo bu si kezhüthoko siketuo mengu di kephrüdako kese keba silie di u khradi ba.

U krü die nunu u tsiepfumia zhoviko mu u kijü nu ngulieyakezha lheni kinyiko dze si pedelie tse Nagamia nuonuoko rei yiedi kekreamia ze kepeyie mu kemetsa volieketuo pemhi ba ketho.

Mhasi puoma kenya hamhieko se u kelhoumhasi bodeko chülie di mia ketsekezieu chü phre volie üthienyü.

Prof. D Kuolie
Secretary General,
Ura Academy

NGULIEKETUOKO

Kephrü

Puolha

1. Nagamia Zhoviko – Kechükelie Rhuhecü _____	1
2. Nyie mu So Mhaphrühuko _____	5
3. Nagaland nu Kijüthouko mu Kerüko _____	8
4. Kethezie Khakeshü _____	13
5. Sopfünuo Dze _____	15
6. Nagaland nu Liecielierhi Kechü _____	19
7. U Khie U Mhou Khunuoko _____	23
8. Kerie Rheitho _____	27
9. Kenei Kikru _____	31
10. Kichüki (Morung) _____	33
11. Merünuo Yopuo Dze _____	37

KEPHRÜ - 1

Nagamia Zhovi Puo - Kechükelié Rhuhecü

Kephrüu nu kemerüko:

1. Nagamia zhovi nu kechükelié rhuhecü kevi sikelié.
2. Kechükelié rhuhecü mu chüüzeliéketuo chako sikelié.
3. Nagamia zhovi keviko pekruse balieketuo mhale se kemeyie sikelié.
4. Kephrü nunu ketsokeshüko kela mu kephrüu pu la par sikelié.
5. Kepeza di kerüchü sikelié.
6. Dieca kesako sikelié.

U pfutsanuoko se kevor Nagamia kelhouzho puoma kenyitho zhovi puo sü 'Kechükelié rhuhecü'. Britishmia mu kekreamia Nagaland nu kevorko Nagamia üse keshürhei sieye yie puo ücü thupie tuo. Nagamia puoe mthatho puo zhatsa chü mo di mhacücü mha thengatho ücü leya. U pfutsanuoko kehokirei kethezhü kelhou lhou vor. Ukoe keshürhei mu miatho phi di lhou vor.

We u khie u mhou themia kekreibü mhatho kekreibü chü keba nguya. Thetho chü di mhatho kehouporei chü kebako tshe phre zotuo. Thetho kechü mhatho puorei zhathor morei cüthor mo zo. We u mhatho chükeshü la mha kidepuo ngulie shi süu mha puo mo. Sirei mhatho pie u pesekeshüu pecü di chükeshüe kediethotho zo.

We chülie kevi mhatho-u pie kekreibü peleta suo. U ki mu u khieümhouko chü kemesa silie, süsie tezie kechü, u khou u hie khüü mu u pfhe u nei menyi kemesa secü dojüko silie morosuo. U krünuo mu u siezanuomia rei khruohi morosuo.

We kehoukirei mhachü mengata suo. We thie ketso rei u Nagamia rünaکو nu ketsamia thepfumia rei thenumia rei mecü di dopfü ba mo di u rhie chü mhachü keba nguya. Kedietho mhathosi-e kehoukirei vi mu puo sie mouya. We Nagamia zhovi hako rhu mu se u zho chülie morosuo.

DIECA HAKO SILIE :

1. U pfutsanuoko – u krünuo thiedzütho lhou kevorko.
2. Kelhouzho – seyie puo medziyakezha zhorüliko, zhoweko mu kepele zhoko.
3. Menga – mha huo nu u thuo u pejo morei u ziejüketa.
4. Kethezhü – therhu zhorüli kese.

Dojükecü

A. Ketsokecü hako kelashülie.

1. Nagamia zhoviko donu puoma kenyitho kiu ga?
2. We kikemhie di u mhatho chü morosuo ga?
3. No mha kicü kro puo chüshülie vi shiü puocha huo thushülie.
4. Thiedzü Nagamia üse kimhie di lhou vor üdi pu tuo ga?
5. Thiedzü kicüpuo üse thengatho üya ga?

B. Ketho mo mo shiü thushülie.

1. We thetho di mhachü morosuo.
2. We mhachü menga morosuo.
3. We Nagamia zhoviko se u zho chülie morosuo.
4. Kedietho nunu mhachükecü mhatho pete zha phre zo.
5. We u krü morei u siezanuomia khruohi suo.

C. Chüketuoko.

Khadou shüphrüko kezapie kro kekrekreicü chülie. Sidi ketherü di kro puo bu shüphrübou sü, kro puo bu mizhü mu bachako sü mu kro puo bu keziekou mu leshüki khieümhouko chü kemesalie.

D. N dziesemia ki pushülie. Mirhi meho di n dzieseu/pfü ze ketherü di mirhi nu kedipuo chü ba shiü pushülie.

THAKIE

- No : N kele ki thenuko u khorü pfü di kirapuo vozhü ga?
- N dzieseu/dziesepfü : A kele ki uko lie nu tsuzhü nhie ibe.

2

3

4

5

6

KEPHRÜ - 2

Nyie mu So Mhaphrükhuko

Kephrüu nu kemerüko:

1. U die nunu mhaphrü 'nyie, nyiekrie' ketso sikelie.
2. Teisonhie n die nunu mhaphrü 'nyie, nyiekrie' icüko kepu nu rei mu phrü kengucüko nu sekellie.
3. Mhaphrükhu za, 'nyie, so' Tenyidie nunu thuyie chüpie Kekradie nu shülie tsiu kekradie nunu thuyie chüpie Tenyidie nu shükellie.
4. Kethu nu rei kepu nu chatha khakeshüko medzikellie.

Kekradie nu mhaphrükhu 1000 za liro 'one thousand' idi kieya mu u die nu liro 'nyie puo' idi kieya.

Thakie khapie kebako meholie.

1000	=	nyie puo
2000	=	nyie kenie
3000	=	nyie se
4000	=	nyie dia
5000	=	nyie pengou
6000	=	nyie sorou
7000	=	nyie thenie
8000	=	nyie thetha
9000	=	nyie thepfü
10,000	=	nyie ker
20,000	=	nyie mepfü
30,000	=	nyie ser
40,000	=	nyie hiedia
50,000	=	nyie hiepengou
60,000	=	nyie hiesorou
70,000	=	nyie hiethenie
80,000	=	nyie hiethetha
90,000	=	nyie hiethepfü

Süsie so tatuo (süu 1,00,000).

A. Mhaphrükhu zako diekhu nunu thushülie :

1. 1500 = _____
2. 2000 = _____
3. 4005 = _____
4. 9990 = _____
5. 9, 00,000 = _____

B. Diechako thuyie chüpie Tenyidie nu khashülie.

1. John has five thousand rupees. He bought a mobile phone with three thousand two hundred. Now he has only one thousand eight hundred left.
2. There are nine thousand marbles in the box. Mary added two thousand more marbles into the box. Now the box has eleven thousand marbles in it.

C. Mhaphrükhu mu puo zako rhie kemezeshülie

Mhaphrükhu	Puo za
20,00,000	So se, nyie hiepengou
40,000	Nyie thenie, krie pengou di
1020	hiesorouese
10,000	So mepfü
3,50,000	Nyie hiedia
7563	Nyie puo di mepfü g
	Nyie ker

D. Ketsokeshüko kelashülie.

1. N penuokelie teicie-u thushülie.
2. No leshükinu vokelie teicie-u thushülie.
3. Ciethie teicie-u thushülie.
4. Thecie teicie-u thushülie.

E. N peza puo kedalie. Ketherü di diechako phrü petoshülie.

1. Nyie ser pie nyie mepfü ba sashü ro nyie hiepengou.
2. Leshükinu thenumia nyie kenie mu thepfumia nyie kenie u za ruliete.
3. Nyie hiepengou pie nyie hiepengou ba sashü ro so puo.
4. Teicie nyie kenie di kerethepfü (2019) ki Rüdeu khrü COVID thepeu sedete.

F. Diechako phrü petoshülie sisi ketsokeshüko kelashülie.

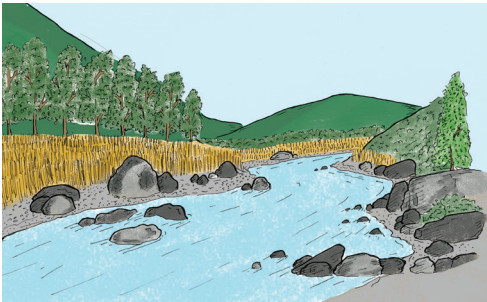
1. Japfü kijüthou-u puo rükrie meter 3048 ba mu Saramati kijüthou-u puo rükrie meter 3840 ba. Kijüthou kiu rükriekuo ga?
2. Dikhu rüu puo cha km 160 ba mu Dhansiri rüu puo cha km 352 ba. Kerü kiu chakuo ga?
3. Kewhira nu chadu ze Delhi nu khokecü km 2255.3 ba mu Kewhira nu Mon nu vokecü km 327 ba. Thechü kiu Kewhira ze kepetsetho ga?

KEPHRÜ - 3

Nagaland nu Kijüthou mu Kerüko

Kephrüu nu kemerüko:

1. Kephrücau phrü pevishü di sikelie.
2. Dieca kesako silie di se diecha chü sikelie.
3. Kepekro di kerüchükecü nu die se sikelie.
4. Kethu nu mu diepu nu rei chathako si di medzi sikelie.
5. Nagaland nu kerü mu kijüthou kemeyieko sikelie.
6. Keshürhei di mha kepukecüko nu die pu sikelie.
7. U mhaleko kerozu si mu puocapuola geinu diecüko se sikelie.

Nino-e Wokha nu puo meu ki tsu. Puo mei Abemo, puo neipfü Areni mu puo prüu Peter ukoe puo ze keselie di uko neithorta. Ukoe tsu Doyang-rükhie nu hieketuo rhülie.

Chielievükecü

Nino-e kerüu puo neita. Puoe ta kerüpora vo di puo phi pie dzü thie tha. Puoe puo mei ki, "Kerü hau cha se me?" ishü. 'U' hau Nagaland nu kerü kechatho-u. Derei Nagaland

nu kerü kekrei kekra rei ba. Kemeyie kro puo liro Dikhu-rü, süu kruse Mokokchung mu Longleng district cie tsuya. Süsie rei Dhansiri-rüu, no Kuda nunu nguya. Siro Tizü-rü rei ba, süu kru Zunheboto mu Phek district-nie pfütthe tsuzhü. Harie, kerü kekrei puo kru Mokokchung pfütthe tsuyakezhau liro Milak-rüu. Süsie Zungki-rü rei kerü kekrei puo mu süu kruse Noklak, Shamator mu Kiphire pfütthe tsuya" ishü. Nino-e puo State nu zorei puo siya kemo

kekra keba si di puo ngota. Süla puoe puo mei rüchü la di, “A haki bacü ki nko vo Wokha nu thechü kemeyie meholie kevi huo ba me?” sishü. Sitse puo mei-e puo ki “Uwe, Tiya kijüthou-u rei ba. Nko keze süra meli volie vi derei nnie nnie nyietalie vi. Nko nnie kenienie bu zha zalieta ro süzenü meliketuo rhütuo. Kijüthou hau Wokha teibou ki kijüthouzü kerükrietho-u mu kemeyietho-u. Kijüthou hau dze ketho-dzewe kekra puya” ishü.

Süsie puoe Nino ketso la di sie, “Nino, no Nagaland nu kijüthouzü kerükrietho kiu

shi si ba me?” ishü. “Amei, a süu si ba. Süu Tuensang nu keba Saramati kijüthou-u. Kijüthou-u rükrie liro 3840 *meter* ba. A süu dze a khadou-shüphrü chazoumhasi (G.K) nunu silie” idi pushü. Puo mei-ue sie, “Vi se! Siro kijüthouzü kerükrietho kenieu kiu ga?” idi puo ketso la. Sitse Nino-e dopuo mhale tha di sie, “Japfü kijüthouzüu” ishü. Siru puo mei-ue sie, “Mote, süu mo. Kijüthouzü kerükrietho kenieu liro Mollen kijüthouzüu, süu rükrie liro 3066 *meter* ba. Kijüthou süu Phek *district* nu Meluri nu ba. Süsie useu liro no rei si keba Kewhira teibou nu Japfü kijüthouzüu. Süsie Pauna kijüthouzüu diau te. Süu Peren *district* nu ba. Thelau liro luki keba Tiya kijüthouzüu we” idi puo mei-e pushü.

“Hai! Nagaland nu we kijüthouzü kerükrie kekra bacü ha” idi Nino-e pushü. Sitse metha puo neipfü Areni-e khoujo la uko kieshü. “Amei Abemo, n peziethor, no thie a khruohishü di a bu u State dze kekra sikelie la” ishü di keze pfhelie kelho chü keba khoujo-u cütuoü vota.

Dieca hako silie:

1. Kemeyie – kekrei pete donu rei ngu meyiekuo
2. Die – kerüchükecü nu seyakezha pfhe
3. Dze – mha huo rüli
4. Rükrie – rünuo mo
5. Haki – kepenuo ki
6. Khoujo – khinhie he

Dojükecü

A. Kijüthouko mu puo districtko kemezeshülie.

Kijüthouko	District
Mollen	Kohima
Saramati	Phek
Tiyi	Wokha
Pauna	Kiphire
Japfü	Peren

B. Kephrüu phrüşhü di thechü methuo kebako nu thushülie.

1. Nagaland nu kerü kechatho-u liro _____.
2. Kerü kru Zunheboto mu Phek pfütthe tsuyacüu liro _____.
3. Dhansiri-rüu kruse _____.
4. Nagaland nu kijüthouzü kerükrietho-u Saramati liro *meter* _____ ba.
5. _____ liro Nagaland nu kijüthou kerükrietho kenieu.

C. Ketsokeshüko kelashülie:

1. N rüna kepenuo ki kerü puo za thushülie.
2. N rüna kepenuo ki kijüthou puo za thushülie.

D. Mary kikrue keze tsu chielievü. Diecha keriekenuo chüpie kebako kesieso tou di thu lashülie.

1. Uko puou bagei geinu uko pfü tuo.
2. Uko kerükhie nu bakhrako kelhapie khralie.
3. Derei uko miapuorei sügei ba mo.
4. Uko keshüpfheko mu phheneiko valilie.
5. Nhicuko uko likhuoko dojülie.
6. Puoe nhicuko kesoushü di uko bu sier dzü rüluwa mu mhacülienushü.
7. Mia pete kerü nunu rüzhü ba.
8. Uko zuopfüe khiserüna sier kecüca keselie.
9. Ketuo mhodzü uko zuopfüe mia pete u dzü botolo se u likhuo nu shülie mo mo shi icü ketso.

E. Nagaland kijümirhi nu kijüthou Saramati, Pauna, Mollen, Japfü, Tiyi keba district-ko nu zasi (Δ) khashülie.

F. No rou geinu kerü hako gei ta vo ro thechü kiko pfütthe votuo ga?

G. Keze balie di nie kro-u ze chielievüketuo la mharhülie. Kirapuo vo ta, mhakicü kro puo se ta mu kedipuo chü ta? Nie mharhüu pie nieko khadouko pekieshülie.

KEPHRÜ - 4

Kethezie Khakeshü

Kephrüu nu kemerüko:

1. Geizo-u puo pfhepha kekhokeke nunu phrü sikelie.
2. Geizo-u phrüşhü di puo dzeu pulie mu thu sikelie.
3. Geizo-u nu ketsokeshüko kela sikelie.
4. Diecako pfheü si toukelie.
5. Kethu nu mu diepu nu rei chathako si di medzi sikelie.

A dzie ha bu rhei ketuo
Ungo kijüu
Dze pu mu se
Puo nei tuoliecie.

A dzie ha bu khakeshü kijüu
Hie zhoweko
Kelhoubodeko
Ketekeguse ketuo pete
Chü perheise tuo zoliecie

A dzienie bu kepele kijüu
Medo mo di
Theja perüpie
U ketsü dze pu tuo zoliecie.

Jungmayangla Longkumer

Dieca hako phrülíe:

1. Kethezie khakeshü	–kepezie pukeshü
2. Ungo	–mha puo si pie u mho gei mhie zocecü
3. Ketekegu	–khrie di yaseketuo
4. Zhoue	–u ki u kru, u rheitho, tsazho kemhieko se u dze u se
chü tuoyakezhako
5. Perüpie	–teirü tuoi theja pie u ketsü
6. Medo mo di	–mejü mo di se u ketsü

Dojükecü

A. Miakra, mia kenienie morei mialili idi geizo-u phrüşhülie.

B. Diechatseko nu kethezie khakeshü ca pukeshü geizo-u nunu se parshülie . Chüpie kebau meholie - “Dze pu mu se puo nei tuocie.....”

C. Ketsokeshüko kelashülie.

1. Kethezie khakeshü geizo-u nu ükezopfüe kedipuo se puo nei tuo nyü ba ga?
2. Geizo-u nu ükezopfüe kedipuo chü perheise tuo nyü ba ga?
3. Ükezopfüe kedipuo ca nunu “A dzienie bu kepele ... pu tuo zoliecie” idi pushü ga?

D. Dieca diela thela nu pfheü kemhiekecüko üse die pfhekru üya.

Thakie: sü- shü, bu-bou, shi-si.

Dieca hako pfhekruko thushülie:

1. Balie
2. Kho
3. Chü

KEPHRÜ - 5

Sopfünuo Dze (Angamimia Dzeyie)

Kephrüu nu kemerüko:

1. Puoca si di kephrüu phrü sikelie.
2. Dieca kesako silie di se diecha chü sikelie.
3. Keze kekrotho di kerüchücü nunu die pu sikelie.
4. Kethu nu mu diepu nu rei chathako si di medzi sikelie.
5. Sopfünuo kethodzewe dze sikelie.
6. Thedzeu pemvü di ketsocüko kela sikelie.

Sopfünuo-e Rüsomiapfü puo di nyhü Mao-mia puo ki vo di Sopfüra lhou tuota. Puo nyhü vo tse ki we puo nupfu rei puo khrie phi di unie nuu yopuo nyilie. Derei puo nupfue thenu kekreibfü puo rüwhi sedeta. Puoe khuzhü khisoteiluo ze vor Sopfünuo bu ta puo thuo puo ra votanuta.

Sopfünuo-e tekhu ze kedzü morei puo cha vajowacü preithorta. Sirei Sopfünuo-e puo nupfu gei jathorketa la khisoteiluo zorei ta puo rakhenu tsuketuo la tuota.

Puoe puo nuu pfülie mu puo cha vaketuo la mi petulie di tuoshü. Sopfünuo nupfue mitu-u meho zo ba ru kijütsei puo cieketa sie mitu-u ngu sa mota.

Chalanu kirapuo nu puo mitukhro-u mheteshiü süra nu tetsu di sia zhüta. Puo nuu kenyunuoyoe puo zuo mo-u meli chakhrie vakhrie lashühü ba di puo zuo tieru geinu puo zekhriwata. Kethekhrüketuo unie monie thechü süki nu ketsie mevi zhüta. Sopfünuo la kevor ki kethe ketuo kerietheu

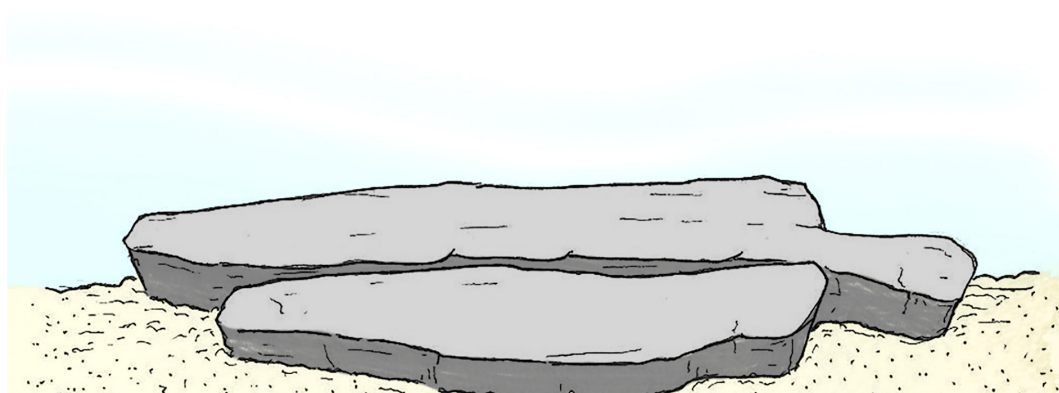
thekehrüchü pou parta mu puomhi mhisu chü the parta, derei puozho tou nu ro keriemhi-e the pekhaya.

Sopfünuo krünuoko morei puo nupfu rei Sopfünuo kiüte shicü si tuo mota. Puotei kecha puo dze si tuo moketa la puo krüe puo vasishütuo üdi rüve puo nupfu-u rüna nu vo. Unie-e Sopfünuo puo nuu unie thiedzütho uko kinu nu taketa tsiu puo nupfu rei thenu kekrei lie tuoketa si di unie keriethe zo.

Sopfünuo kicükiniakoe Sopfünuo mu puo nuu unie pfhü kevo ki ketsie themia rhi mhiecü kenie ngulie. Hau puo nupfue kirapuo nu mitu-u ngu sa mote shiü pu keba thechü ki zhü. Ketsie hanie rhi ngupie phichümia puo mu nhicumia yopuo rhi mhie. Uko ketsie sünie üse Sopfünuo mu puo nuu unie zo ücü pemhi toulieta.

Sopfünuo kikrue thedzu se vor mia pesikeshü ki Rüsomia rüna mechüu tsu

ketsienie teshüse vor rüna nu shülietaketuo pepilie. Uko ketsieu teshü sedevü tse teirükrierükhrie kemerie chü vorta. Sizomonyü rünamiakoe ketsie kezha teshütuoü kesie ki ketsieu teshü kele reilie mota. Süla ketsie kenienie pha kesalie tse süze re moto di teshüse tsu rüna nu shülie mu thie ketso rei ketsienie rüna nu zhüya zo.

Dieca hako phrūlie:

1. Kedzū - kesekelie.
2. Rakhe - u kepenuo rūna.
3. Kenyunuo - nhicumia u zuo nyu nyu kebako.
4. Kemerie - ngupie michiekcü.
5. Pou - lhou/the kepar.
6. Pemhi - lelie, silie.

Dojükecü

A. Ketsokecü hako kelashülie.

1. Sopfünuo sü kiramiapfü ga?
2. Kedipuo la Sopfünuo la puo rūna nu votaketuo pepilie ga?
3. Sopfünuo mu puo nuo unie la unie rakhe nu vokezhü ki kedipuo chüta üsi ga?
4. Sopfünuo krünuokoe Sopfünuo mu puo nuo unie pfhü ketsu ki kedipuo ngulie ga?
5. Kimhie di Rüsomiakoe ketsienie shüse vor u rūna nu shülie ga?

B. No dieca sikelieko se di thechü kemethuoko nu thushülie.

kenyunuo	rakhe	kedzülie	kemerie	the	pemhi
----------	-------	----------	---------	-----	-------

1. Vibu lie nu tsukezhü ki tekhu ze _____.
2. A _____ sü Kewhira.
3. Avi-e _____ zekecü la puotei kecha vor nko methalie rete.
4. Rücü tsiau _____ sede partazhie.
5. Ketsienie üse Sopfünuo mu puo nuo zo ücü _____ toulieta.
6. Theva ketsau ngupie _____ chü baya.

C. Nie khadou nu khunhie thedze kepuketuo teisozha puo keselie. Kepethau bu kephrünuoko kezapie kro kekreichü chülie di mhathe pie uko peseshülie. Kro puopuocüko bu thedzeko phrūshülie vi/puodo chü kekieshülie vi.

D. Nie kepethamiae dieca huo phrü petoshütuo. No sicüko riehau rhiepie houshülie.

Rüsomia	pechü	ketou
rakhenu	kedzü	kijütsei
tieru	vakhrie	pou
kerie	pekhra	ketsie

E. Bouhou nu thezho khakeshüko medzi di keze thedze pu dojüşhü khe. Bouhou B nu Sopfünuo dzeu pemvü di n thuo n diepu se thushülie. Thedze kekrei rei se chüşhülie vi.

A	B
Mia puo dze Thedzeu nu kipu-u supuo ga?	
Mha puo chü/lie nyükecü Kipu-u kedipuo chü/ lie nyüta ga?	
Derei Mha kikecü puo nu kekrüta ga?	
Süla Kekrüketau kikemhie di chü kemezhü lalie ga?	
Sidi Thela nu kikemhieta ga?	

KEPHRÜ - 6

Nagaland nu Liecielierhi Kechü

Kephrüu nu kemerüko:

1. Kephrüu puoca si tou di pede phrükelië.
2. Dieca kesako silie di se diechako nu sekelië.
3. Kethu mu kepu nu chatha khakeshüko si di medzikelië.
4. Kephrüu pemvü di kepucüko nu keshürheikelie.
5. Diecü tou pemvü di die kephrüu ze kekhiecü diecha huoyo thushükelië.
6. Nagaland nu cietho leiyakezhako dze si bakelië.
7. Tekhoulie mu nhalie kecie dze kemeyieko sikelië.
8. U kelhou nu lieciemiako mhatho tsheshükelië.

Nagaland-e bahurei pherüna nu liecielierhi pie u mhatho kemeyietho-u chüya. Telha pie kecüca kenieputho chüyakecü ki ze u kilie krieza 70 mese se telha leiya. Sünie liro tekhoulie mu nhalie nunu cieya.

Tekhou Kechü

Tekhou chükecü kijütheiko mu thekhra zacüko khoupou doulie di mha leilieya. Khoupou puo sie puo lala idi kekra kekhououpie puolei chü kemezhüpie kemhiekebei vo zhüya. Nagaland nu tekhouko pete khre dzüye duse vo valie kerüü thelhuoko thekhracüra doupie chüya.

Tekhou Kechü

Tekhou chükecü kijütheiko mu thekha zacüko khoupou doulie di mha leilieya. Khoupou puo sie puo lala idi kekra kekhououpie puolei chü kemezhüpie kemhiekebei vo zhüya. Nagaland nu tekhouko pete khre dzüye duse vo valie kerüü thelhuoko thekhacüra doupie chüya. Tekhoutsa pete rei rücü morei kerüko nunu dzüye duse vo chü phreya. Khoupou pete nu puopo chüpie dzü jakhalieya. Dzüpha chüpie khoupou nunu kekriu nu lele idi khoupou pete nu dzü kezose tekhou zanuora ze kekhe volieya sidi dzü se mo rei viketako kezo lapie rücüko nu shüwaya.

Telhau the memie kebachie dzü pebopie va baya. Lie re vita ro dzüko pha pesowaya. Thenyie mu Ziephie khürü doki tekhou retaya. Tekhoulie nu telha rübei cieya. Tekhou kechü hau Angamiko mu Chakhesangko chüya.

Nhalie Kecie

Nhalie kecie hau üse 'liezie kethe' morei 'kerüye liecie' idi pu reiya. Nhalie kecie do hau liro lieu nu seiboko rei nhako rei ziepie thewa di cieya. Teirü teiki dzü bu rünyoko tsholhepfüta molieketuo la seiboko wipie rükrü chülieya. Lie phiepie zhü di Kerau mu Ketshüu khürü tdunenyieko khashüya. Telha ciekecü pie kenieputho chüya, derei telha zo kemo kenyakera kekrei kekra sa leilieya. Nhalie nu telha, dzünuo, shüko, chüsi, pfhüdi, menyithesü, tsütuo, shüdza mu rümo hamhieko cielieya. Lieciedo hau liro lieciemiae lie puo teicie 2 moro 3 mese ciewa ro kelieriewa di liekro kesa pfhüpie cie laya. Sidi lie kesa cie la ro lie ziekecü nunu sede di mhatho-u pete chü la vovoya.

Dieca hako silie:

1. Kijütsei – kijü kerükrie.
2. Thekhra – mezhü/thezha tou kemo.
3. Khoupo – tekhou po.
4. Thelhuo – keso lie.
5. Dzüye – dzü duse vo tekhou nu keshü dzüchau.

Dojúkecü

A. Dieca hako phrüşü di pie pekhrotsa puoba rhipie keba tou-u nu shülie.

1. Telhae khoudouko morei khoupo nunu dzü pebopie va di leiya.
2. Telha ze di rümo mu menyithesü leilieya.
3. Lietsa puo chüketuoe dzüye gei ba.
4. Lie phie mu tsia vaketa mhodzü lieu theya.
5. Lieciemiae teicie huoyo sie puo lieu khawaya.
6. Liecie do hamhiecü nu telha rübei cieya.
7. Liecie do hamhiecü nu ciethocieshü kereipie leiya.
8. Khoupo puo nu dzü peboketuo la puopo chüya.

Tekhou kechü	Nhalie kecie

B. N peza puo ze balie. Nnie mia puo nhalie kecieu mu mia puo tekhou kechüu do chülie. Sidi nnie liecie doko kepushülie. Nnie kepukewa sie n rübei balie di n zeu n ki kepuko rükra la di thushülie.

N zeu za : _____

C. Ketsokeshüko kelashülie:

- 1 N teibou ki liecie dorhü kimhiecpuo chüya ga?
2. N teibou ki ciethocieshü kemeyie kicü kro puo leiya ga?
- 3 No phichülie ro liecielierhi pie n kelhoumhatho chü nyüya me? U morei mo rei puocapuolako thushülie.
- 4 Tekhou kechü nu chüyakezha mhatho kenie thushülie.
5. Nhalie kecie nu chüyakezha mhatho kenie thushülie.

D. N rakhe nu liecielierhi chüyakezha puo rhishülie.

E. Khadou-u kezapie puo kro kekrekreiekcü chülie sidi süko bu Nagamia yietse kehouporei liecielierhi chükecü ki thepfhe chüyakezha puo chü dojülie. Ketherü di thepfhe süko nie zemia mu kepethamia mhodzü nunu chüshülie.

KEPHRÛ - 7

U Khie U Mhou Khunuoko

Kephrüu nu kemerüko:

1. U thuo u die nunu khunuo, kicükiri mu nhachü zako sikelie.
2. Kephrüu puoca si tou di pede phrükelie.
3. Dieca kesako silie di se diecha chükelie.
4. Kethu nu mu diepu nu rei chathako si di medzi sikelie.
5. Kephrüu pemvü di nie thuo nie kele se diecha kekhiecü huoyo thukelie.
6. Nie khadou nu kephrüu ze kekhiecüko keshürhei di kepushükelie.
7. Nie teibou ki kicükiri mu nhachü ngulieyakezhako dzeüse leshükelie.
8. Nhachühara pekruketuo dze si menuolie mu nie nounyüu chü kehie sakelie.

Bao-e khunuo keperi thechü puo nu lhou baya. Teisoduü thevü kekhou pfheu puo va pecolieya. Uko nyienuee mhachaki nunu puo kenei pesishü. Puoe seikra krielie sie tuo rühou puo kirinuoko meho voya. Puo füu *Sunny* puo siemedzi hou vo seiya. Puo puoe liegu se mithu, rüli mu temvüko ca chü ketha nguya. Thevo-ue merücü la puo ngu ro nge di *oink, oink* chü thaya. Hashükoe rüzieyo nunu dzüvü bata. Bao-e mhachaki khie ki tezie nunu vükrüko whuowa. Puo ndu nu rücütsia dukeshüko ukoe pfhela lakewa la.

Puoe thie kenuora ketsa nu tsu di metsie pie puo wiko tsütuo üzhie. Thekhrü puo nu haicü ki rübei puoe uko nguyakezha zo. Kewi-e u kiri kekreiko mhie monyü nhaterha nunu lhenu nhatheko pfhücücü puo neikuoya. Süla kewi üse u kiri zatho kepfü zo üdi puya.

Ketsa nu chüzhieko mu thelouko tsiemelié nguya. Tso mu tek hukoe ketsa kesouko nu lhouya. Lie nu shüko tsa parta ro Bao kikrue menyiko/thegako la shükoko pfhe morosuotaya. Menyi-e shüko vacücü uko neiya mu lieciemiakoe tsiemelié thega vo shüko mehie cükeba nguya. Khise rüna sei mu zei-i bacü ki ketsa nu meseruko mu socieko ruo keba pfhe siya.

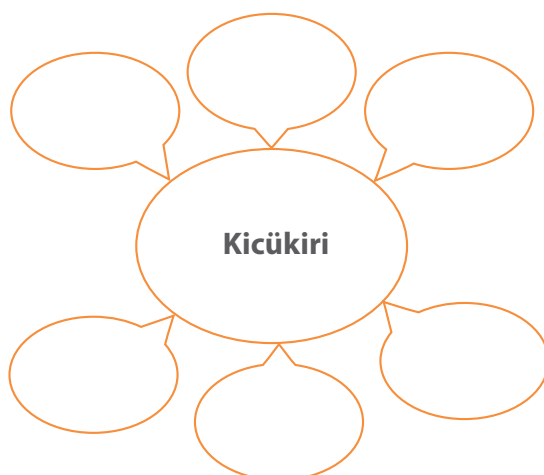
Bao-nuo krüpfutsanuokoe chüwhuorawhuo mu nhachünhara makecüko chü vor derei tsiedo liro rünako nu phichümia thuo khawate. Süu khakecü cau ro u khie u mhou nhachünharako pekru mu rüguose balieketuo la. Uko lhenu kinyi puoma kere hako keyiepie siekelhoumiako tsüshü nyüya.

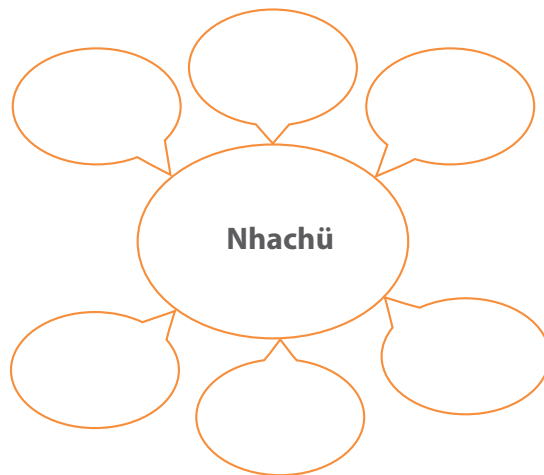
Dieca hako silie:

1. Rühou – lukihaki vo.
2. Meho – umhi pie rie, rorie.
3. Tezie – mhaleiyakezha chü.
4. Ruo – khunuo pfhe.
5. Pekru – pesuowa mo di khapie bakelie.

Dojükecü

A. Theza puotou-u pie khapie keba thechüu nu thushülie:

B. Kepethamia diecha phrükeshüko rünyülie di 'puotou' mo 'kekrü' shi-e thushülie.

1. Vüdzüe khise khouya.
2. Thevo-u nge di *oink! oink* chü di keneipie Bao pesishüya.
3. Metsie pie temvü vachüya.
4. Kewi ketsa kesou nu lhouya.
5. Tsoe ketsa kesoura nu nguya.
6. Bao-e chüwhuorawhuo mu nhachünhara makecü puo keneitho.

C. Kephrüu nunu puoca hamhieko ze kevazhücü diecako chiese par thushülie.

1. Nyophe nunu puoca pfhü cüyakezha_____
2. Thevo ngekecü pfhe_____
3. Puotei puotei nu pie kewi tsüyakezhau_____
4. Vo di huomia morei mha huo pfhekecü_____
5. Puo hu se ta mu mehiecülieyakezha_____
6. Geilieketuo la mha huo pfhükecü_____
7. Dzümho nu rüdzaketuo_____
8. Telha kemeko pfhükengukecü_____

D. Diechako chü tseishülie.

1. Vado Bao-e _____nguya.
2. _____teisoduü Bao kesoushü seiya.
3. Kewi ca chüketuo la puoe _____votuo üya.
4. Lieciemia lieko _____ bu vacülieya.
5. Mhachaki nu _____baya.

E. Ketsokeshüko kelashülie:

1. Kedipuo la kewi üse u kiri zatho kepfü zo üdi puya ga?
2. Kedipuo la Bao-nuoko kikruko-e thegako pfhe morosuotaya ga?
3. Bao peri bayakezha khunuoko za thushülie.
4. N keke ki kedipuo la chüwhuorawhuo khawa morosuo shikecü ca se thushülie

KEPHRÜ - 8

Kerie Rheitho

Kephrüu nu kemerüko:

1. Kephrüu nu mirhiu meho di kepukelie.
2. Kephrüu pemvü di nie dziesemia morei nie kromia ze kepu pedekelie.
3. Kerie rheitho ngu seiyakezha zako chie sikelie.
4. Nie kenguko mu mhanyako dze vatsha sikelie.
5. Uko kengu kerie rheithoko kesedo kepu sikelie.
6. Kephrüu nu mirhiko dze huo thu sikelie.
7. Kethu nu mu diepu nu rei chathako si di medzi sikelie.
8. Dieca kesako silie di diechako nu se sikelie.
9. Kerie kevi dze - kemeyie, kemenhou mu cieürielieyakezha dze sikelie.

Kepethamia chatha:

1. Kephrüu nu mirhiko pie kephrünuoko pekieshülie derei puo dzeko puwa hie. Sidi uko bu mirhi nu kedipuo ngu ba shi-e tha mu süko se kedipuo chüyashi-e pushülie. Mirhiu nu mhanyako mu puo dzeko pede di pushülie.
2. Kephrünuoko bu mirhiu nu mhanyako zatho mu süko kikemhie di chülieya shiekcüko thu morei pushülie. Thakie: kerie rheitho zatho uko si kebako, kikemhie di süko chülieya shiekcü, kerie kevi dzeko sikelie- puo ma meye, ngu pekralieya mu cieüralieyakezha hakemhieko.
3. Miali morei zakro mhathoko pie uko peleshülie. Uko ketsokeshüko kela mhaiwa hie, uko bu le rieshülie. Thakie: No kedipuo la sükemhie leya ga? – uko pukeshüko pete puo sie petie morei pu lashülie, (kekrükekcüko rübei mo di) uko bu mha le pesou sashülieketuo la. Kedoju mhatho hau uko mhale chau chü pekuokecü kedoju kevi puo. Uko ketsokeshüko kelakewa mhodzü, uko bu mha kehoupourei pu morei chieshülie, hau uko bu mha ketsokecü nu u noumvü parlieya.
4. Kephrüu nunu dieca kemeyie huo kedalie di süu khadou nu kepula seshülie. Süko dze kekrekrekkekcüko pushülie.

Dojükecü

A. Mirhiko meho di kelashülie:

1. Kephrünuoko vo duka nu mha meho. Süu kedipuo duka ga?
2. Duka nu mhanya pete Nagamia seyakezha kerie rheitho vie phre. Mhanya n kesiko za thushülie vi me?
3. Nie seyiemia seyakezha nyako pfhüpie thushülie.
4. Noe kephrünuomia puo üro duka sünu kedipuo khrütuo ga? Kedipuo la ga?

B. Keze balie. N nou nu mhanya puo le toulie siro puo zau pu mo di puorhiu dze pie n kezeko ki pushülie sidi uko bu mhanyau za chieshülie.

Süu _____ me?

Thakie : Süu hiepou me?

Keze keba pete ketherü di mhanya rhiu u thuo le di pushü mu kekrekko bu puo zau chie lala di pu phre voshülie.

C. Mirhiko meho di we süko se kedipuo chüya shi puo dze thushülie.

1

2

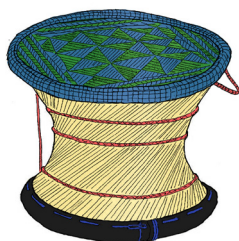
3

4

5

D. U Nagamia kerie se mha kekrecü kekra chüya. Nie kinu mu kithokihieko rhishülie. Sidi mirhiu (kephrüu nu mirhiko sa hie) nu we kerie se mha kicü kro puo chüya shiü thushülie.

E. Kerie-e sei ki puoma meyie, memie rükri selieya mu u kelhuo ngulieya. Süu teikhrü khashüya mu teikhrie chü kemesashüya, Süu cieürietaya süla lhenukru chü balieya. Khuolhe (Plastic) ro puoma re, cieürielieya mo di u khie u mhou perhuwaya. Thiethie kelhou nu mha kicü kro puo khuolhe sou nu kerie se chülie vi shiü le di thushülie.

Plastic	Kerie
1. Kecie	1. Kerie likhi
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

F. Kerie se chülie kevi rheitho kehoupuorei rhishülie. No phichümia kekhuohi rei se di süu chü dojüshülie.

G. Puo kro chü di mha chükecü.

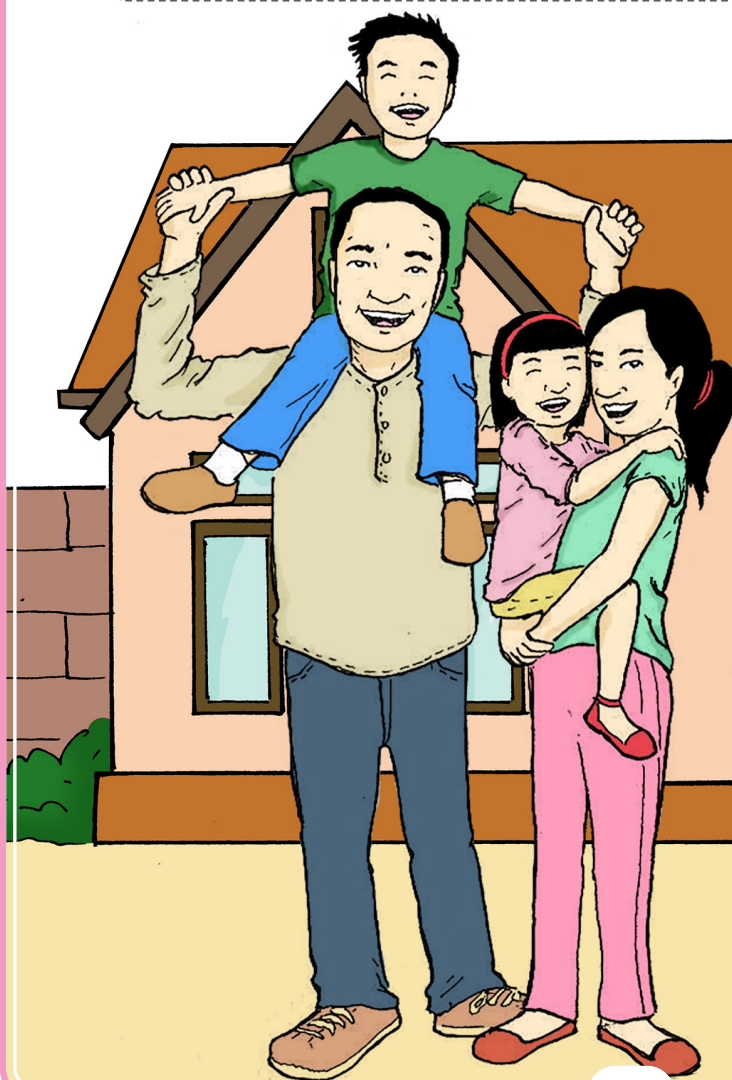
Khadou-u keza pie puo kro kekrekrekrekücü chülie. Phichümia morei mia krünuo kese chülie sikeba puo kielie. Kikemhie di kese chüya shikecü pie kephrünuoko pethashülie sidi uko bu uko kro-u ze di mhathoko chüshülie.

KEPHRÜ - 9

Kenei Kikru

Kephrüu nu kemerüko:

1. Geizo rükhre, shühie mu kekhokeke pfhephra nunu phrü sikelie.
2. Geizo-u phrüşhü di puo dzeu pulie mu thu sikelie.
3. Geizo-u nu ketsokeshüko kela sikelie.
4. Diecako pfheü si toukelie.
5. Kethu nu mu diepu nu rei chathako si di medzi sikelie.

Kehoura rei kekhríe kebara,
Kehoura rei therhu kebara,
Kehoura rei dieze kebara,
Süra sü hie kenei ki ketho.

Kehoura rei nourhe kebara,
Kehoura rei nousi kebara,
Kehoura rei kemerü kenýira,
Süra sü hie kenei ki ketho.

Kehoura rei peli kebara,
Kehoura rei zacü kebara,
Süra themia keze rüzhü mu cha kebara,
Süra sü hie kenei ki ketho.

Kekhríkelhe mha puo phi mo ru,
Thezhü theguo mha puo phi mo ru,
Kehoura rei kenei kelhóura,
Süra a ki ketho zo.

Dieca hako phrülíe.

1. Kekhrie	- huoniehúo ngumezhiekecü
2. Therhu	- huoniehúo rhukecü
3. Dieze	- mia die zekecü
4. Kenei	- u neikecü
5. Kemerü	- we mha puo merü keba
6. Kecha	- Kepenuopfü ki u mezhiemelokecü

Dojúkecü

A. Kepekro, kedziese morei mia puopuo di geizo-u phrúshülie.

B. Thakieu medzi di diechako nu die pfhekruko keda pie thushülie.

Thakie: Puo **ga** da ba. (the, da)

1. Neinuó puo **tha** _____ petei wate. (thi,thu)
2. Mechü **cha** _____ kenyü. (mesa, kha)
3. Theja **ki** _____ pekhrotsa ba. (ke, kho)
4. Zhavinuo puo pfhe **khu** _____ ba. (thu, ka)
5. Thie u pelimiako **ca** _____ chü kemesatuo üya shie. (cü,cha)

C. Kenei kikru chülieyakezha ca kro puo thushülie.

KEPHRÜ - 10

Kichüki (Morung)

Kephrüu nu kemerüko:

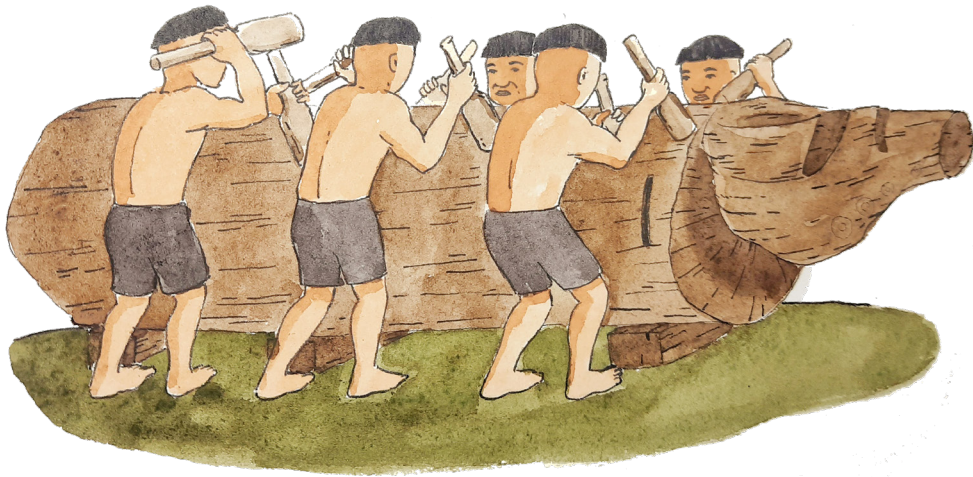
1. Kichüki-e kedipuo shi sikelie.
2. Kichüki kese ca neiüko sikelie.
3. Thiedzü teiu nu khriekesamia kichüki nunu petha pfülieyakezha kemeyie cako sikelie.
4. Dieca kesako silie di se nie thuo diecha chü sikelie.
5. Kephrüu phrü pedeshü di puoca sikelie.
6. Kephrüu pulie mu ketsokecüko kela sikelie.

Kichüki sü Nagamia kelhou nu khriekesamia bu kichüyakezha zhowe kemeyie puo. Kichüki-e rüna mhokuou süla terhü nunu krakelie rameiko mu sei-rheitho kezivithoko pie ketsopie kebako sü kehoukirei rünamiakoe süko chülie kevi cau zo. Kichüki sü khriekesamiako seyieu kelhouzho se pethayakezha mu kediezekecü thechüu.

Kichüki nu mha kekreikreicü chü tseishüya. Khriesanuomia kemedzüko pete kichüki nu ba vo di u kikru puo sedeketuo ze lataya. Hara nu rünau rüwhuo nunu krakelie vienyä, zhië, rüngou mu pezhüko pie vo kereipie baya. U tsiepfumia ütsaliko, dzeweko, zhowe medziyakezhako kichüki nunu silieya. Kichüki nunu terhü chütuo rei vitho chütuo rei pepilieya. Thenumia bu thepfumia kichüki nu vocü khaya.

Nagamia yietse huo liro thenumia la rei kichüki baya. Phichümia geinu Nagamia kelhouzho, krütsazho mu zhoweko nuoyie puo sie puopuo idi keyie kevorko thepfhetheü, helim mu tieyie dzewe, sei-rheitho mu pfhenei-rheitho kemhiekö thenunuoko kichüki nu kelhou ki nu silieya. Rüünuoko khinhie u kitiekinu mhachü ba di theva nu vo kichüki nu zhüya.

Yietse huo nu, kichükiko nu seipe übouko se kemeyie seya. Süu seikrü wipie chü di puo tie tietsa puo kewi tsü morei themia tsü mhie di rhipie ba meya. Thepfumiako seipe übou-u khie lutsahatsa jiepfü thalie di vüshü ro mialdodocü si volieya. Mechü kehou kekie, kuokelie dze, rünamia siaketa dze, kemichie vorketuo dze se themia pesikecü, hakemhiekö kichükinu seipe übou ketoukeshü geinu se kepfhesilieya. Thie kelhou thau rüdiketa ze kichüki se kemeyie moketa la rünoukemo puowe.

Dieca hako phrülíe:

1. Mhokuo	– mha huo se kemiakokecü.
2. Kichüzhü	– thezhübou themia kekra zhülie kevi thezhü.
3. U tsiepfumia	– lhou keriemia.
4. Seikrü	– seibo puonoukou methuoketa.
5. Seivü	– seire kedzü puotie lutsahatsa dopie kemesi di se seipe-
übou vüyakezhau. U kezakecüko nu rei seya.

Dojúkecü

A. Ketsokecüko kelashülie.

1. Kichüki-e kedipuo ga?
2. Kichüki nunu Nagamia krütsazho mu kelhouzho kimhiecü kro puo pethapfülieya ga?
3. Kedipuo ca nunu kichüki nu seipe übou-u seya ga?
4. Thepfumiakoe puotei kichiepuo kichüki nu baya ga?

B. No diecha kesa sikelioko se di thechü kemethuoko nu thushülie.

Mhokuo	kichüki	u tsiepfumia	seikrü	seivü
--------	---------	--------------	--------	-------

1. Thenunuoko _____ nu thezhü 16 ba.
2. Seipe pie übou vüyakezhau üse _____ isiya.
3. We tsie u ki chüpie keba thechü-ue _____ phe-kijü.
4. Babu-e puo kemouko pie _____ nunu keviepie ba.
5. Puothou gei kehouki keziviu liro rüna _____.

C. Nie thuo nie yietse kichüki puo rhishü di puozie pie theshülie.

D. Mhanuü tsiedo rei Nagamia kichüki zho-u medzi baya zo üro khriekesamiako la kemevi kidepuo ngulie vi shiü puo dze nethe puo thushülie.

E. Diechako pie diecha chüshülie.

1. Kemeyie	2. Die
3. Dze	4. Rükrie
5. Haki	6. Khoujo

F. Khadou kezapie krotse chülie. Phichümia puo ze kerüchüshülie sidi thiedzü kichüki nu kedipuopuo chü vorshi-e ketsolie. Nie khiemhoüra kichüki huo ba ro vo mehoshülie. Krotse nu krüta puo kedalie di süu bu nieko kedipuo si mu ngushi-e kepushülie.

KEPHRÜ - 11

Merünuo Yopuo Dze

Kephrüu nu kemerüko:

1. Puoca si di kephrüu phrü sikelie.
2. Dieca kesako silie di se diecha chü sikelie.
3. Kepethamia mu u zemia ze di kephrüu kepu sikelie.
4. Khenumia dzeyie phrü nyükelie.
5. Thedzeu pemvü di ketsokeshüko kela sikelie.
6. U noudonouleko pu mu thu kemecü separkelie.

Merünuo dze kephrü ki themia kedipuo kemhiemia üse Merünuo üya shi si rie morosuo. Nhicumia u krü thenu rei thepfu rei sia phreketamia üse Merünuo üya. Thiedzü va puo Merünuo sikecü yopuo tuo mu puo kemengakecü pu hulie re zo. Puo kemengakecü hakemhie, puo ca puo va jü, puo pfhe puo nei jü puo ki rei kibenuo yopuo di pa pfhüpfhü izo. Mha kekrei pulie kenjüü puo khou puo hie zorei jü üsi. Süla nhanyü pie puo khou puo hie chü, sidi mhacülie mu puo khou kelhouwa, mhakrielie mu puo hie kelhouwawya üsi.

Merünuo hayo mahjü di tsopfhü zorei, puo do we vi se. Puo do kevi üse kedimia noupfü puo lielie üsi. Puo kephere vo di kediü noupfü ze kehou di puo thuo puo dze pu pevi se pie kediü noupfü ki shü. Puo kediü noupfü ki hakemhie pushü, 'A ki sü khrüvaü chü, süla a theva a zhü nunu pa teigei khrü themvüko ngu phre zhüya,

tsiu a khou a hie sunaü chü mu mhacülie mu a khou kelhouwa, tsiu mhakrielie mu a hie kelhouwaya zo. A tehie mekhou puorei va kenie seya mo; mhakecü kekrie metsei tehie mekhou kesa se seiya zo', isi. Kedi nuopfü puo dieko sishü di puo mehou zota. Sidi puo kinyi zorei mvü mota, derei puo puou medo ketso mo di unie thuo keriketuo kepfhekho zotalie kenjü. Süla kedi nuopfü Merünuo dzeko pie puo puo ki pu phreshü, siste kedi zorei puo nuopfü bu Merünuoyo kinyi zorei mvü mota. Sidi Merünuoyo bu kedi nuopfü lie ze puo ra vota. Mu unie vo Merünuoyo ki tsolie ki kedi nuopfü Merünuo ki suole suothor zocü ngulie di puo vangopfü puo mho gei mo puo zie gei shi silie mo thata, kekrelamoü Merünuoyo puo ki üse khrüva ki üdi puo ki pu keba la. Kehouchürei kerilieketau rho lakelie puo mota. Kekrelamoü kedimia miaümia rei mhie monyü u die khashükewau re rei rüü rei, u nei shie mo shierei se balie mota liro miapuorei u die zolie lho morei u rhulie lho. Puoca kezha süu lanu kedi nuopfü puo nei mo zo shierei Merünuoyo ze lhou molie kenjüta. Mu unie theva thezhü nu kezhü ki u ki kepa nunu pa khrü themvüko ngu phre zhüya üsi.

Süla Merünuoyo sie puo kimia üse, "U zhü nunu pa khrü themvüko ngu phreyacü sü haha zemu," ita. Süsie rei unie kinu tehie mekhou kejü la nhanyü pie tehie mekhou chü di cülie mu u khou kelhouwa, krielie mu u hie kelhouwawa zo. Süla Merünuoyo sie puo kimia üse, "Mekhou tehie cü mu krielie ro kelhouwaya ücü sü haha zemu," ita.

Hasietsa unie lhou rüükecü tei puo ngulieta, kekrelamoü thenupfunuo puo kedi thuo unie mepriepie zo di unie bu ketsopfhü zie ngu sa mota. Süla tsie we Merünuo miapuorei puo

vaphikecū kejüyo sü kedi nyau chü di lhou rüü mu lhou ketheguopie puo mho gei mhiei tuota. Puo kelhou leshü ro kerünuotho puo nunu kerükrietho puo gei khote mu süu puo do kevi zhakhra puo ngulieta zo.

Dieca

1. Tsopfhü - mhakejü, se morokesuoko jükecū
2. Keri - thenumiapfü puo mu thepfumia puo unie kezelhoukecū
3. Vango – mha puo sipie ungo zokecū
4. Miaümia – mechüu nu themia, miahoumia
5. Vaphi – huoniehüo meho, huoniehüo khruohikecū
6. Nyau – u nuonuo thenumia nupfunuo
7. Zhakhra – we mha kedipuo chüshü shi süu zha chüshükecū

Dojükecū:

A. Ketsokeshüko kelashülie.

1. 'Merünuo' puoca kedipuo ga?
2. Merünuoyo kikemhie di lhou baya ga?
3. Merünuoyo kikemhie di kedimia nuopfü puo lieli ga?
4. Kedipuo la kedimia-e u die khashükewau varhuo laya mo ga?
5. Merünuoyo kelhou thelatsa kikemhieta ga?
6. Merünuoyo puo do kevi la puo zhakhra kikemhiecü puo ngulie ga?
7. "U zhü nunu pa khrü themvüko ngu phreyacü sü haha zemu" diecha hau supuo pie supuo ki pu ga?

B. Bouhou A nu kebako pie B nu kebako ze kemezeshülie.

A	B
Merünuoyo ki-e	pa pfhüpfhü
Puo khuo puo hie	Puo mehouta
Kibenuoyo	Kibenuo yopuo
Kediu nuopfü puo dieko sishü di	Puo do vi se
Merünuoyo-e	Nhanyü pie chü

C. Mirhi meho di puo dze diecha se dia nunu thushülie.

- D. Mia kenienie keze balie di no n do kevi se mha kevi huo chükemie dze kepushülie. Mhatho kevi süu la n zhakhra kikemhiekcü ngulie shi-e kepushülie. Morei we kikemhie di u do kevi se mhatho kevi chülie vi shi-e kepushülie.**
- E. N kepethamia-e thedzu nunu dieca huo phrü petoshütuo. N leshüda lhalie di diecako n leshüdao nu rhieshülie.**

Kemenga

Tehie

Khrüva

Ketheguo

Khrü

Nhanyü

Merünuo

Nyau

Kediu

Vaphi

Themvü

Mekhou

Zhakhra

Theva

Kelhou

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)

STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"